

וויליאם בלייק
סלם יעקב

איזה מין הוא המלאך?

(בעקבות סמינר על מלאכים
עם נורית זרחי וד"ר יוסי
שוורץ)

מלאך הוא היצור שבו
המעבר בין הנראה לבלתי
נראה הגיע למיצוי...
מה התועלת שבשירה? מה
טעם לומר: האם היית מת
אם היה נאסר עליך
לכתוב?

אנו הדיבורים של הבלתי
נראה. אנו מלקטים את
הדבש של הבלתי נראה
ומערימים אותו בכוורת
הגדולה של הבלתי נראה.
מלאך האלגיות אינו דומה
למלאך שמי הנצרות. על
כן הוא נוראי כל כך עבורנו
– הנותרים בעולם הנראה,
שאותו אנו אוהבים
ושונאים, שבו אנו מחוללים שינוי.
(רילקה)

שניים היו לו לרילקה לסעד, מצד אחד, ולתקווה ואכזבה בניסיונותיו הנואשים להבין את העולם ואת עצמו, מצד שני: נשים ומלאכים. זמן לא רב לאחר מכן חיפש יונג סעד למצוקות דומות בדמות האשה שבחלומות ובדמות האשה שבחיים, והוא ניסח את הקשר בין אשה לבין הקשר אל ה"בלתי נראה": באשה הפנימית ראה את הסמל המקשר אל הלא-מודע ובדיאלוג עם האשה הפנימית ראה את הפתח לדיאלוג של ממש עם אשה בשר ודם.

נבצר מאתנו להבחין הבחנה ברורה ויציבה בין אהבתנו לאשה בשר ודם לבין הדימויים הפנימיים המושלכים עליה, ואלה נעים בין מכשפה, אשר "רגליה יורדות שחת" כדיברי הקבלה, לבין מלאכית. דמות האשה מעוררת בנו את מכלול הדימויים הקשור בלא מודע ובדרך אליו, בקשר אל הנסתר, אל מה שמעבר, הקשור כל כך בדמות המלאך. לא ניתן כלל להבין את ההשפעה העצומה שיש לאשה עלינו אילו היינו רואים בה בשר ודם בלבד. במחברות האוקטבו אומר קפקא:
האהבה החושנית מטעה אותך לזנוח את האהבה השמימית: היא לבדה לא היתה מסוגלת לכך, אך כיוון שיש בה בלא-יודעים מיסוד האהבה השמימית, היא מסוגלת לכך.

כשביקש רילקה למצוא מנוחה לנפשו המיוסרת הוא מצא אותה בדמותה של אשתו השלישית – בלאדין קולוסובסקה, אשר גילמה עבורו את המנוחה, את הבית, את האם – ואז גם מצא את חלקת הרוגע הפנימי שאיפשר לו להשלים את האלגיות. אולם בינתיים היו חייו רצופי סבל, כשהוא נע בין תקוה לייאוש ואת אלה מלוות דמויות הנשים שבחיייו: וורסויד, קלרה ואחרות.

האם הידע אודות הקשר בין האשה הפנימית לבין אשה בשר ודם עוזר לנו לפתור את החידה, חידת הנשי?
היות שחידה זו קשורה ללא הפרד לכוחות היצירה, לפחות בחייהם של יוצרים אין לכך

פתרון. וויליאם בלייק צייר את חלום הסולם: "והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה ומלאכי אלוהים עולים ויורדים בו".

חידת היצירה העסיקה את בלייק כל ימיו. היצירה היתה עבורו סולם המקשר את היוצר עם יוצר העולם. היצירה כקשר עם חידת הלא-נודע היא החתירה אל המקור המסומלת בחדירה אל הירח – הסמל הנשי, סמלו של האור הבוקע מן החשכה – וכך גם הסלם בציורו של בלייק – עולה וחודר אל הירח. והמלאכים, המלאכים בציורו של בלייק הן הנשיות המלאכית – המוזות.

עם כל אלה נפנה אל הנשיות באומנות ואל וולטר בנימין וקשריו המוזרים עם המלאך של פול קליי.

פעם התעניינתי בציורי הנשים של פיקסו. נתקלתי בקטע המספר על חיפושיו של פיקסו אחר דוגמנית לציוריו כשהוא מהלך בין המתרחצות על שפת הים. בהערת אגב נאמר שם: "פיקסו נהג להשתמש בתירוץ של צורך במודל לציוריו כדי לגלות את האשה הבאה בגלריית אהובותיו".

ציורי נשים של פיקסו ממלאים אלבומים שלמים. הוא צייר מאות ואולי אלפי ציורי נשים. האם הגדרתו של פיקסו כסקס-מניאק תועיל לנו בנסיוננו להבין את יצירתו? דומה שמבט מעמיק יותר יגלה שנסיונו של פיקסו לפענח את הסוד הנשי הוא שהוביל אותו, והרומנים הרבים אולי לא היו אלא איורים בדרך לגילוי זה, החל מ"העלמות מאוויניון" (כדוגמניות שימשו לו נשים מרובע הזונות כברצלונה) דרך ציורו המפורסם את גרטרוד סטיין – אשה חכמה שהשפיעה רבות על חייו.

ידיד קרוב, הפסל דורון בר-אדון, הפגיש אותי באותה תקופה עם ד"ר ג'ו וינשטיין, מנתח פלסטי וצייר, שהיה ידיד קרוב של פיקסו בשנותיו האחרונות (הוא היה קונה עבור שניהם את הכרטיסים למלחמות שוורים). בפגישתי אתו בביתו סיפרה אשתו על אחת הפגישות עם פיקסו ואמרה: "היו אז כמה וכמה אנשים ובתוכם שחקנית ספרדיה יפהפיה. פיקסו (בן תשעים) לא הפסיק להתבונן בה. אתה זוכר, ג'ו? וג'ו ענה לה: "לא, גם אני הסתכלתי עליה כל הזמן".

ג'ו ליגלג על נסיונותי למצוא פסיכולוגיה בציורי פיקסו והציע לי ללמוד את פול קליי תחילה. "יצירתו של קליי היא פסיכולוגיה", אמר.

פיקסו וקליי, נשים ומלאכים.

"מלאך הוא היצור שבו המעבר בין הנראה לבלתי נראה הגיע למיצוי" אומר רילקה. "הדרך אל הלא-מודע היא דמות האשה, "האנימה", אמר יונג, וולטר בנימין מחפש את הזהות האמיתית, הישות הפנימית הקבועה ביותר, והחמקמקה ביותר, בדמות המלאך, ומגלה מלאך גבר-אשה.

אשה
מביטה
בים
אדוארד
מונק

מלאכו של ולטר בנימין

הקטע, אשר נכתב על ידי בנימין בשנת 1933, פותח בעניין השמות שניתנו לו על ידי הוריו, שני שמות נוספים על שמו הראשון. "שמות אלה", אומר בנימין, "מגלים ההורים לילדיהם רק בהגיעם לפרקם. אבל שינוי ותמורה רק אצל שומר המצוות, השם יכול להתגלות למי שאינו שומר מצוות ביום שהוא מגיע שוב לפרקו. כך אצלי, ועם זאת אין השם חדל להיות השם הקושר יחדיו את כוחות החיים בקשר הדוק מאין כמוהו..."

אין ספק ש"מדרש השמות" המסובך הזה עוסק בשאלת הזהות, שכן שם מבטא את זהותו העמוקה של נושא, כפי ששינוי שם מבטא שינוי משמעותי בזהות. אנו מבינים אפוא שוולטר בנימין חווה את עצמו כמי (שעל פי ווליאם ג'יימס ואחרים) נולד פעמים רבות. חוויה זו שמורה לאנשים שהתפתחותם הנפשית אינה פוסקת, ואין בכוחם להגיע לשלווה כי זו נחווית בעיניהם כמוות נפשי. הם תמיד יחתרו אל מה שמעבר ולא יחדלו מלגלות את צפונות נפשם (על פי ג'יימס - במיוחד את הצדדים האפלים של החיים ושל עולמם הפנימי).

עבור אנשים אלה השאלה "מי אני" היא חידה מתמדת, מרתקת, מפחידה ומאיימת. בדומה לפילוסופים המזרחיים הם חווים את האני כנתון להשתנות מתמדת. במזרח זהות במובן המתמיד והסטטי כפי שהדבר נחווה בתרבות המערב – היא אשליה. ההשתנות המתמדת, המעברים בין מצבים – הם המהות והם ה"קיים". לא נתפלא אפוא שבנימין גילה התעניינות עמוקה ב"דאו דה צ'ינג", ספר התמורות הסיני, ובקטע שלנו אותו רעיון עצמו מופיע בציטטה ממקורותינו: "הקבלה מספרת שבכל הרף-עין אלוהים בורא מלאכים חדשים לאין מספר, שכל אחד מהם אינו נועד אלא לשיר רגע את תהילתו לפני כסא-הכבוד, ולכלות".

בנימין מזכיר שהגיית שמו של מלאך כמוה כקריאה המכוונת אליו בלבד, ובתוך כך מתאר את "הולדת המלאך": "קודם שיצא משמי חמוש ומשוריין, קבע הוא את תמונתו על הקיר: מלאך חדש."

מדובר אפוא בשני עניינים: האחד תמונת "המלאך החדש" של פול קליי אותה רכש בנימין והיא ליוותה אותו בכל עת שיכול היה לשמור עליה, והעניין השני הוא "המלאך" שיצא משמו של בנימין. ומלאך זה עוכב בתהליך מותו-כהרף-עין ואז "שלח לי את דמותו הנשית שבתמונה אחרי הדמות הגברית שבה, בדרך עקלתון ארוכה ביותר והרת אסון, אף על פי שהשתיים הלוא היו סמוכות מאוד מאוד זו לזו לפנים – אלא שלא הכירו זו את זו."

כאן מתגלה בעיית הזהות הפנימית של בנימין דרך חידת הזהות המינית: מלאכו התייחד בכך שהיתה בו דואליות נשית-גברית שיצרה שניות וזרות (נראה לי שהתיאור "חמוש ומשוריין" תואם, ולא במקרה, את דמותה של אתינה מן המיתולוגיה היוונית ש"נולדה" כשהיא חמושה ומשורינת ממוחו של זאוס).

בנימין היה ידוע כמי שהקשר שלו לחפצים היה בבחינת אובססיה. הם עניינו אותו וריתקו אותו ושימשו לו חומרים להגותו. והוא מרמז בקטע שלנו על הקשר בין החפצים לבין תחושת הזהות שלו: "... הוא שוכן בחפצים שאינם עוד ברשותי. הוא עושה אותם לשקופים, ומאחורי כל חפץ נגלה אלי מי שהחפץ נועד לו. לפיכך אין לי מתחרה בנתינת מתנות."

להלן מתאר בנימין את כוחו המהפנט, המפתה ומושך של המלאך המצוי בחפצים ובדמויות.

אין ספק שכאן עוסק בנימין בכלים קבליים בשאלות שקשורות בגרעין אישיותו העמוק ביותר – בשאלת הזהות שהכתיבה את דרך חייו לטוב ולמוטב. לאורך חייו היו לו קשרים מסובכים ומורכבים עם נשים. מצד אחד שמר לעצמו את החופש להחליף את נשותיו, לבחור אותן כרצונו (היו לו שלוש!) ומצד שני נשבה בקסמן ובולטת העובדה שעיסוקיו הרוחניים, החשובים לו ביותר, עקבו אחר אישיותו ודרך חייהן של נשיו: הוא היה למרכסיסט כשנשא אשה מרכסיסטית (אסיה לאציס) ועסק בביקורת אומנות כשהתאהב בפסלת (יולה כהן). אין זה עניין של מה בכך כאשר גבר בעל שיעור קומה

רוחני כשלו מטה את דרך חייו בעקבות נשותיו. יחסו המורכב והבעייתי עם נשים היה שיקוף של שאלת הזהות הפנימית שהיתה נתונה בספקות ובתנודה מתמדת. אולם סוגיית הזהות הקשורה בדמותו של המלאך, אין לצמצמה לעניין הזהות המינית בלבד – היא נרחבת הרבה יותר. גם שאלת זהותו המקצועית והאומנותית משולבת בה, ואלו הם גם פניה השונים של הנשיות. המלאך כולל בתוכו גם את המוזה, את כוח היצירה וההשראה הקשור אצל הגבר בעיקרון הנשי, וגם את האלמוות, שבעולם האנושי מתגלה בחווית הנצח. אחד מפניה של הזהות היא דרך החיים והיעוד, ועניין זה מתבאר להלן בקטע האחרון כשהמלאך מתגלה כמי שחוזר אל מקורו – אל העתיד: "כמוני, שכאשר ראיתיך לראשונה, מייד נסעתי אתך יחד לשוב אל המקום אשר ממנו באתי". בתוך תיאור פרסוקסאלי זה של הדרך שבה מוביל המלאך אל העתיד שהוא גם המוצא ממנו בא, כלולה חווית החזרה המתמדת, חוויה שאותה פיתח ניטשה ואחרים ראו בה את תיאור דרך חייו של אדם (וראה מירצ'ה אליאדה על החזרה המתמדת בעולם המיתי).

יש אומרים שכל התרבות כולה איננה אלא נסיון נואל להתמודד עם המוות. האדם הוא היצור בן-התמותה היחיד היודע את עובדת מותו. כל חייו אנו מצויים בצילה של ידיעת הסופיות. ישנם אנשים שהמוות מאפיל על כל חייהם וישנם שכל חייהם מכחישים את חרדת המוות ובורחים מפניה. האם תתכן אפשרות אחרת? מלאכים הם בני אלמוות. אולי זו ההגדרה הנאותה למלאך: בן אלמוות. ואולי זו הסיבה שבני אדם משחרר ההיסטוריה המציאו מלאכים. אולי כל האנגלולוגיה כולה איננה אלא השתקפות של חרדת המוות. האם יתכן שהאשה היא התשובה האחרת ומכאן הקשר שלה עם המלאך? האם האהבה היא התשובה הנאותה למוות? הפסיכולוגים אומרים שילדים שנתקפים בפחד מוות בעצם מבטאים בכך את חסרון אהבת ההורים. ואכן, באגדות ילדים המוות הוא התשובה לכל החרדות ובתוך כך גם לחרדת המוות. "עזה כמוות אהבה", ולא במקרה מיסטיקנים בכל התרבויות תיארו את הדבקות באל במונחים ארוטיים. האהבה אינה מעניקה אל-מוות אבל בכוחה להעניק נצחיות. באהבה יוצא היחיד מיחידותו ומתקשר ביחידים אחרים, בשבט, בעם, בעולם. האהבה היא הזרימה האינסופית של החיים וההתקשרות אליהם, וכאן הפרדוקס הגדול: מה שאיננו מוחשי ומה שאיננו ממשי יותר מרוח – האהבה – הוא המעניק לנו את חווית הנצח. אולי מסיבה זו את ציורי המאנדלות הנפלאים, ציורים שמבטאים את כוליות ההווה ואת נצחיותה, מציירים נזירי הג'וטו הבודהיסטים בחול. גם בשבט הנאוהו השאמאן מצייר בחול את המאנדלה המרפאה, ובמהלך הריפוי מודרך המטופל להגיע אל מרכז של המאנדלה, ואז שניהם אוספים את החול ומשליכים אותו לים – אל מוצאו של העולם ושל אחדותו.

בקטע על המלאך פורש בנימין את כל מסכת חייו ולבטיו, את אהבותיו ואכזבותיו, את הפן המרגש והמתעתע של הקשר אל האשה, את הקשר של האשה אל עולם היצירה, עולם המוזות ובכך ניצב מול עברו ויעודו, מול סופיותו ומול כמיהתו אל הניצח: "הוא לוטש בו את עיניו – שעה ארוכה, אחר כך נסוג, ושוב מקרטע, אבל בלי רחמים ... כדי למשוך אותו אחריו בדרך ההיא אל העתיד".

